

**«ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОПЕРАЦІЙ В 1937 РОЦІ...
ПРАЦЮВАВ ПІД ТИСКОМ»
(Штрихи біографії коменданта
УНКВС Миколаївської області Федора Удодова-Орлова)**

У попередніх випусках науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Миколаївська область» докладно розглядалася доба «Великого терору» через призму діяльності начальника УНКВС по Миколаївській області у 1938 р. Петра Карамішева¹. Маловивченим аспектом на сьогодні залишається проблема висвітлення політичних переслідувань радянською владою у 1937–1938 роках на районному рівні, з'ясування прізвищ конкретних виконавців низинної ланки «соціальної чистки», визначення управлінської вертикалі «Великим терором», хід та складові репресій на мікрорівні. Фокусування уваги на службовій діяльності начальника Аджамського районного відділу НКВС, тимчасово виконуючого обов'язки коменданта УНКВС по Миколаївській області Федора Удодова-Орлова в 1937–1938 роках дозволяють певною мірою відтворити механізм виконання «планових завдань» щодо виявлення та покарання так званих «ворогів народу» на «периферії».

Федір Павлович Удодов-Орлов народився 27 грудня 1895 року в селі Остра Лука Усохської волості Трубчевського повіту Орловської губернії (нині у складі Брянської області Російської Федерації) у багатодітній сім'ї пастуха Павла Трифоновича Удодова. Матеріальні нестатки (у власності батька та матері Євдокії Григорівни (наймичка у приватних господарствах) перебував лише житловий будинок, який був пристанищем для родини з 5 дітей) спонукали первістка Андрія Удодова виїхати на Донбас на заробітки, а Федора у семирічному віці податися у свинопаси. Після смерті батьків, улітку 1910 року, завдяки старшому брату Федір зумів влаштуватися

на шахту № 21 Карповських копалень (кам'яновугільний рудник на території сучасного Петровського району м. Донецька). Внаслідок отриманої травми на виробництві у розпал літа 1914 року йому довелося змінити роботу коногона на чорнороба на місцевій залізниці. З початком Першої світової війни 18-річний юнак зголосився стати добровольцем Російської імператорської армії і в листо-

---

¹ Бажан О. Г., Золотарьов В. А. «Обличчя Великого терору»: сторінки біографії капітана державної безпеки П. В. Карамішева // Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга сьома / Миколаївський обласний центр пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 67–83.

паді 1914 року отримав призначення до 137-го Сімферопольського запасного батальйону в місті Катеринославі, а через місяць у складі маршової роти вирушив на Південно-Західний фронт. 8 грудня 1914 р. Удодов потрапив до 184-го Варшавського піхотного полку, який тримав позиції в районі польського міста Кельце, а за 12 днів був зарахований до команди розвідників. У травні 1915 р. був поранений, після одужання повернувся у свій підрозділ, отримав звання унтер-офіцера. За захоплення полоненого отримав Георгіївську медаль 4-го ступеня, а за вдалу атаку 26 червня 1916 р. в районі м. Замостя був нагороджений Георгіївським хрестом 3 ступеня та підвищений у званні до старшого унтер-офіцера з правом командувати взводом. Після зречення царя Миколи II та під впливом революційних подій у Петрограді побратими Федора Павловича обирають його членом полкового комітету Ради солдатських депутатів. За відмову присягати Тимчасовому уряду та відкрити агітацію проти продовження наступальних дій російської армії в районі селища Торчин на Волині у липні 1917 року Удодова було заарештовано і засуджено польовим судом до смертної кари. Завдяки адвокатським здібностям штабс-капітана Завойтовського смертний вирок було замінено на відправку на фронт. У серпні 1917 року опальний унтер-офіцер повертається до свого бойового підрозділу.

Жовтневий переворот у Петрограді Удодов зустрів у якості помічника начальника команди піших розвідників 184-го Варшавського полку. У зв'язку з демобілізацією у січні 1918 року Удодов приїздить на Донбас, у розташування колишніх Карповських копалень, де в той час формується червоногвардійський загін для боротьби з козаками отамана Петра Краснова. На одному з червоногвардійських зібрань Федора Павловича обирають інструктором по вишколу червоногвардійців. Під час наступу в квітні 1918 р. українсько-німецьких військ на Донбасі червоногвардійці довірять колишньому фронтовику посаду командира невеличкого збройного загону, який захищав підступи до залізничної станції Волноваха.

Буремного 1918 року Удодов вступає до лав РКП(б). З приходом до влади в Україні гетьмана Павла Скоропадського за наказом Юзо-Макиївського партійного комітету РКП(б) Удодов опікувався налагодженням підпільної роботи серед шахтарів Карповських копалень. Викритий гетьманською державною вартою, Федір Удодов з травня до жовтня 1918 року перебував у тюрмі міста Бахмута. Після внесення грошової застави у розмірі 450 карбованців братами Андрієм і Аврамом він опинився на волі. В умовах послаблення гетьманського режиму Федір Павлович долучається до керівного ядра підпільного партизанського осередку, який мав би забезпечити успіх більшовицького повстання в межах міста Юзівки. З поваленням Гетьманату у грудні 1918 року Удодов разом з іншими бійцями партизанського загону приєднується до збройного формування під орудою Нестора Махна.

У численних автобіографіях, які зберігаються в його особовій справі, Федір Павлович по-різному викладав свою службу у махновців, що трагічним чином

вплинуло на його подальшу долю. Різняться між собою і свідчення старих більшовиків, які у 1950–1960-х рр. виступили на його підтримку. Тому «махновський період» у житті Удодова ми подаємо за його споминами та маємо певні сумніви в їхній достеменності.

Федір Павлович стверджував, що приєднався до армії Нестора Махна за завданням ЦК КП(б)У для «перетягування шляхом компрометації махновського командного складу кращих сил на нашу сторону»¹. За «розкладницьку діяльність» махновці кинули його за ґрати і збиралися розстріляти. Смертного вироку він уникнув, імовірно, через заступництво бійців його загону або шляхом втечі з ув'язнення на залізничній станції Селидове. Згодом продовжив більшовицьку агітацію серед бійців махновського загону в районі залізничної станції Волноваха, на базі якого пізніше буде сформовано 13-й український полк.

Перебуваючи на посаді воєнкома 2-го батальйону 13-го українського полку, у боях поблизу Лідіївських рудників (шахти 2, 3, 7, 21, розташовані в районі Юзівки) у серпні 1919 року Удодов отримав тяжке поранення у ліву ногу, після чого опинився на лікуванні у Катеринославі (нині м. Дніпро), а згодом, після відступу РСЧА з України під натиском Збройних сил Півдня Росії, – у Москві. У жовтні 1919 р. за вказівкою ЦК КП(б)У Федора Удодова було направлено для підпільної роботи в лавах Революційної повстанської армії України (махновців) на теренах Придніпров'я. В останніх числах листопада 1919 р. Удодов дістався Катеринослащини, де оперували махновські частини. Під прізвиськом «Борисов» він потрапляє до кулеметного полку під командуванням махновця Хоми Кожа. Зі свідчень Ф. Удодова, зазнавши провалу під час перебування в махновському загоні, який орудував неподалік міста Марганець, йому довелося на початку грудня 1919 року на панцерному автомобілі з частиною кулеметного полку спішно полишити територію, контрольовану повстанцями, і прибути у розпорядження Катеринославського губкому КП(б)У.

Через 20 років, 9 березня 1938 р., співробітники УНКВС по Миколаївській області повідомлять начальника відділу кадрів НКВС УРСР старшого лейтенанта державної безпеки Г. М. Кобизєва, що в «облікових матеріалах УДОДОВА-ОРЛОВА є низка розбіжностей:

1. В анкеті спеціального призначення 1935 року УДОДОВ-ОРЛОВ указує, що в 1919 р. за завданням ЦК КП(б)У служив у Махна у якості обозника, а в послужному списку 1936 року записано, що у 1919 р. за завданням ЦК служив у Махна на посаді начальника кулеметної команди і командира батальйону 13-го Українського махновського полку.
2. В автобіографії 1935 р. записано, що у 1919 р. був заарештований за підпільну роботу у Махна, засуджений до розстрілу, але звільнений членом партії Касминським, що служив у Махна, а в біографії 1926 р. написано, що з-під арешту був звільнений на вимогу махновських загонів, які йому симпатизували.

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 1. Арк. 2.

3. У біографії 1935 р. написано, що наприкінці 1919 р., знаходячись у загоні Махна, був попереджений ад'ютантом Кубанської махновської дивізії про арешт, який планувався, сховався та пробирався на територію, зайняту Червоною Армією, а в біографії 1928 р. написано, що у січні 1920 р. разом із загоном махновців, підготовлених до здачі червоному командуванню, перейшов на бік Червоної Армії»¹.

Але повернемося у грудень 1919 р., у момент «третього пришествя» більшовиків в Україну, що супроводжувалося форсованим створенням каральних структур. За рекомендацією більшовицької партії у січні 1920 року Федір Удодов поповнив лави чекістів. Кар'єру в радянських органах державної безпеки він розпочав на посаді секретного помічника уповноваженого Катеринославської губернської надзвичайної комісії, у зв'язку з цим обирає для себе псевдо «Орлов».

Про початок своєї чекістської кар'єри Удодов згадував так: «У Катеринославській губ. ЧК з'явився до тов. Леплевського², який призначив мене начальником ударної групи по боротьбі з бандитизмом. 1920 року мною ліквідовано повністю із захопленням ватажків банд у селі Сурсько-Михайлівка колишнього царського поручника – банда Гладченка і колишнього царського полковника – банда Мелашка»³.

У «Звіті Центрального Управління Надзвичайних Комісій при Раднаркомі України» за 1920 р. значна увага приділяється ліквідації отамана Михайла Васильовича Малашко (1882–1920), якого чекісти іменують Милашко. Останній «вміло ховався в селах. Сільською розвідкою було встановлено, що він ховається в селі Орлово-Карноухінської волості⁴. Щоб захопити його, Катеринославська ГЧК відрядила туди кінних розвідників з наказом доставити його негайно живим. Наказ був виконаний, і Милашко привезли до Катеринослава»⁵. За деякими даними, отаман на той час був хворий на тиф⁶.

До речі, справу заарештованого у березні 1920 р. Трифона Федоровича Гладченка (1890–1920)⁷ вів уповноважений 1-ї групи секретно-оперативної частини

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 67909. Конверт з документами.

² Леплевський Ізраїль Мойсейович (1896–1938). Біографічний нарис про нього див.: Шаповал Ю. І., Пристайко В. І., Золотарьов В. А. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К.: Абрис, 1997. С. 143–186.

³ Архів УСБУ в Миколаївській обл. Спр. 67909. Конверт з документами.

⁴ Карноухінської волості в Катеринославській губернії не існувало, а хутір Карноухівка належав до Діївської волості Катеринославського повіту.

⁵ Отчет Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнаркомѣ Украины за 1920 год. К 5-му Всеукраинскому съезду советов. Харьков: Типография Цупчрезком, 1921. С. 19–20.

⁶ Коваль Р. Багряні жнива Української революції. Київ: Діокор, 2006. С. 161.

⁷ Див. докладно про Т. Ф. Гладченка: Чабан М. П. Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921). Бібліографічний словник. Дніпропетровськ: ІМА-Прес, 2002. С. 165–172; Чепурко О. О., Мельніченко Д. В. Історія створення та діяльності Катеринославської ГубНК (1919–1922 рр.). // Проблеми політичної історії України. 2017. Вип. 12. С. 151–166; Чепурко О. О. Архівно-слідча справа Трифона Гладченка як джерело з історії селянського повстанського руху // Проблеми політичної історії України. 2019. Вип. 14. С. 168–190.

Катеринославської губ. ЧК І. М. Леплевський¹. Останній у своїй автобіографії зазначав: «...під моїм особистим керівництвом розроблялися та ліквідувалися наступні більш-менш значні справи:

1. Справа захоплення петлюрівського отамана Мелешка (так у документі. – *Авт.*), якій здійснив 1920 р. наліт на Верхньодніпровськ.
2. Справа сподвижника Мелешка – Дякієвського, Буша, Орельської та інших.
3. Справа отамана Гладченка, який організував підпільні осередки для підняття повстання проти радянської влади...»²

Ізраїль Леплевський домігся від заарештованих осіб свідчень, які радянська пропаганда тривалий час використовувала для дискредитації повстанського руху. Так, чекіст С. С. Дукельський у своїй невиданій пропагандистській книзі «ЧК-ДПУ» писав, що «Милашко (так у документі. – *Авт.*)... був сміливий і хоробрий бандит... Головний сподвижник Милашка Дякієвський (колишній прапорщик) і дружина його Орельська (закінчила гімназію) на допиті показали, що Милашко під час нальоту на Верхньодніпровськ власноручно катував і вбивав мирних громадян. Права рука Милашка – Гладченко – особисто виколов очі захопленому ним співробітнику катеринославської губчека і, зв'язавши йому дротом ноги, закопав його живим у землю. У звірствах над мирним населенням Верхньодніпровська брав участь також Дякієвський, який називав себе на допитах анархістом»³.

Захоплення Гладченка та Милашка увійшло в «золотий фонд» історії органів державної безпеки СРСР і неодноразово «оспівувалося» радянськими істориками, але прізвища виконавців цієї операції не називалися⁴. Не згадується прізвище Удодова-Орлова і в численних повідомленнях про одну з найвідоміших чекістських операцій в Україні – справу «Всеукраїнського центрального повстанського комітету» (ВЦПК). Про свій особистий внесок у реалізацію цієї легендарної операції радянських органів держбезпеки Федір Павлович в автобіографії писав наступним чином: «1921 року мною викрита всеукраїнська біло-петлюрівська організація з вилученням центра в Києві на річці Ірпінь у складі полковника Чупилка⁵, штабс-капітана Чупилка⁶, чиновника київського «Арсеналу» Комаря і кур'єра Петлюри Днестро, який прибув з Польщі»⁷.

---

¹ Чепурко О. О. Архівно-слідча справа Трифона Гладченка як джерело з історії селянського повстанського руху. С 172.

² Шаповал Ю. І., Пристайко В. І., Золотарьов В. А. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні... С. 145.

³ Дукельський С. ЧК-ДПУ // Український історичний журнал. 1991. № 3. С.19–20.

⁴ Див.: Повідомлення інформаційного відділу ВУЧК про ліквідацію повстанкомів в Україні // Комуніст. 1921. 7 авг.; Голинков Д. Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. М.: Политиздат, 1978. Кн. 2. С. 138; Маймескулов Л. Н., Рогожкин А. И., Сташис В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). Харьков: Основа, 1990. С. 246.

⁵ Чепилко Іван Йосипович (1880–28.08.1921) – голова ВЦПК, співробітник Київського губернського відділу народної освіти. Заарештований 21 червня 1921 р. в Ірпіні. Страчений.

⁶ Чепилко Микола. Комендант ВЦПК, небіж І. Й. Чепілка, вбитий 21 червня 1921 р. в Ірпіні під час затримання.

⁷ Архів УСБУ в Миколаївській обл. Спр. 67909. Конверт з документами.

У ході цієї чекістської операції було затримано понад 1000 осіб по всій Україні (колишні військовослужбовці Армії УНР, працівники державних установ, учителі). За постановою колегії Київської губ. ЧК від 28 серпня 1921 р. було розстріляно 39 осіб, з них 4 жінки, до ув'язнення в концентраційні табори на різні строки – 25 осіб, серед них 12 жінок. Трьома днями раніше за постановою колегії Катеринославської губ. ЧК із 114 заарештованих у справі було розстріляно 52 члени повстанкому, в т.ч. 28 представників інтелігенції, 15 селян, 4 робітників¹.

На згаданому засіданні колегії, 25 серпня 1921 р., начальник відділу управління Катеринославського губвиконкому Григорій Іванович Петровський запропонував «представити до нагороди товаришів, які працювали по розкриттю петлюрівської організації та вели цю справу по вилученню всіх причетних до неї». Колегія ухвалила порушити питання перед Катеринославським губернським виконавчим комітетом «про представлення тов. Іванова і тов. Орлова до ордена Червоного Прапора за розкриття цієї справи та видачі їм годинника і портсигара головою губ. ЧК. Затвердити, а також нагородити золотим годинником і портсигаром – тов. Асанова і тов. Леплевського за правильно обрану технічну постановку ведення слідства по цій справі»². Клопотання про заохочення розглядалося досить довго, і лише 24 січня 1923 р. постановою президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Удодов-Орлов був нагороджений орденом Червоного Прапора за № 12530³.

Внаслідок успішно проведеної підопічними Федора Павловича чекістської оперативної гри в 1922 року вдалося знешкодити «законспіровану українську націоналістичну організацію» у м. Ігрени (неподалік від Катеринослава), керовану Черненком-Гулим. Для стимулювання Федора Павловича у подальшій боротьбі з петлюрівським підпіллям керівництво губ. ЧК вважало за потрібне вручити йому шкіряний костюм. Підставою для чергового нагородження Ф. Удодова-Орлова у 1923 році – срібним портсигаром – стало знешкодження ним підпільного махновського угруповання під орудою отамана Савви у Нижньодніпровську.

На початку січня 1923 року Ф. Удодов-Орлов був переведений до Подільського губвідділу ДПУ на аналогічну посаду – начальника ударної групи по боротьбі з бандитизмом. До Вінниці він прибув у складі команди нового начальника губвідділу ДПУ Ізраїля Мойсейовича Леплевського. На оперативній роботі набутий досвід розвідника Федору Павловичу знадобився дуже швидко. На честь п'ятиріччя існування органів ЧК-ДПУ УСРР і за знешкодження загону отамана Дзеничука⁴ 23 лютого 1923 р. він був нагороджений срібним портсигаром. У 1925 р. за ліквідацію диверсійної групи Креницького в с. Гулях Могилів-

---

¹ Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. Днепропетровск, 1994. С. 154–155.

² Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 2. Арк. 2.

³ Там само. Арк. 3.

⁴ В іншому документі – Зебинчук.

Подільської округи та за успішну боротьбу з контрабандою був нагороджений шкіряним костюмом¹.

Особисті заслуги в боротьбі з антирадянським повстанським рухом на Подніпров'ї та Поділлі на початку 1920-х ніяк не позначилися на кар'єрному зростанні Федора Удодова. Можливо, перепорою для просування по службі була відсутність у Федора Павловича освіти та невміння пристосуватися до нових умов, оскільки перебував під опікою впливового патрона – Ізраїля Леплевського. Останній про свого кращого «чистильника-вовкодава» не забував і невдовзі після свого призначення начальником Одеського окружного відділу ДПУ і, за сумісництвом, начальником 26-го Одеського прикордонного загону ОДПУ домігся призначення у грудні 1925 року Удодова контролером контрольно-пропускного пункту (КПП) ДПУ Одеса-порт². Уже в листопаді наступного року Удодов отримав подяку від Леплевського за «викриття нового способу провозу контрабанди»³.

Колегія ДПУ УСРР у день 10-ї річниці органів ВНК-ДПУ нагородила Удодова почесною бойовою зброєю – пістолетом «маузер» з надписом на золотій дощечці. Представив Федора Павловича до цієї нагороди Ізраїль Леплевський. Останній, отримавши улітку 1929 р. призначення до Харкова, не зумів працевлаштувати Удодова-Орлова у столиці України. За обставин, що склалися, Удодов-Орлов у листопаді 1929 р. вирушає на радянсько-польський кордон – служити контролером на КПП Шепетівка Славутського прикордонного загону ДПУ. У лютому-березні 1930 р. у складі військ ОДПУ Удодову-Орлову довелося брати участь у придушенні повстання селян Шепетівської округи (в ході зіткнень було вбито і поранено 49 селян, майже 2 тисячі заарештовано).

1 жовтня 1930 року Удодова-Орлова переводять на посаду уповноваженого по боротьбі з контрабандою Маріупольського міськвідділу ДПУ УСРР. В одній з перших службових атестацій зазначалося, що до роботи ставиться «сумлінно та з любов'ю... Внаслідок роботи систематично вилучається контрабанда, ще немає істотних результатів по виїмці самих контрабандистів»⁴. Здобутки оперативника в 1931 та 1933 роках у місті з величезним промисловим потенціалом були оцінені двома золотими годинниками.

Заповзятість у виконанні 1932 року наказу заступника голови ОДПУ Г. Ягоди про «взяття на облік усіх власників валюти й коштовностей» та вилучення оперативним шляхом наявної у населення портового міста валюти стало підставою для внесення прізвища Ф. Удодова-Орлова до наказу Колегії ДПУ УСРР № 155 про нагородження його срібним годинником⁵.

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 2. Арк. 24.

² Там само. Т. 1. Арк. 13зв.

³ Там само. Арк. 16.

⁴ Там само. Т. 2. Арк. 9.

⁵ Там само. Т. 1. Арк. 4.

4 грудня 1932 р. на Україну прибув у якості особливо уповноваженого ОДПУ по Україні заступник голови ОДПУ СРСР В. А. Балицький «з метою швидкого поліпшення роботи органів ДПУ». В його розпорядження був відряджений начальник особливого відділу ОДПУ СРСР І. М. Леплевський¹. Після візиту останнього до Одеси був усунутий з посади, а згодом засуджений за ст. 56-24, 97 Карного кодексу України до 3-х років позбавлення волі начальник місцевого обласного відділу ДПУ Ю. М. Перцов² за «привласнення золота і коштовностей на суму 17.000 карбованців золотом, використання свого службового становища для провезення через кордон контрабандних товарів, незаконного звільнення з-під варти валютника Грінберга та знищення слідчих справ на валютників»³.

Після втрати посади Ю. М. Перцовим почалася докорінна зміна керівництва Одеського обласного відділу ДПУ: начальником облвідділу був призначений Х. Я. Леонюк (з посади другого заступника голови ДПУ УСРР)⁴; першим заступником начальника облвідділу Я. З. Камінський (з посади заступника начальника Київського облвідділу ДПУ)⁵; другим заступником начальника облвідділу і за сумісництвом начальником особливого відділу – Г. А. Ключгонт-Гришин (з посади 2-го заступника начальника Дніпропетровського облвідділу ДПУ)⁶; начальником економічного відділу – Д. В. Орлов-Подольський (з посади начальника 2-го відділу економічного управління ДПУ УСРР); начальником секретно-політичного відділу – Г. Б. Загорський (з посади заступника начальника Чернігівського облвідділу ДПУ); начальником іноземного відділу – В. М. Пескер-Пескарьов (з посади т.в.о. начальника іноземного відділку особливого відділу ДПУ УСРР). Відбулися суттєві зміни серед співробітників середньої та нижньої ланки. В рамках «зміцнення» Одеського облвідділу ДПУ варто розглядати призначення 6 січня 1933 року Удодова-Орлова заступником начальника політвідділу по ОДПУ Каховської машинно-тракторної станції (МТС) Одеської області⁷. Федір Павлович знав ново-призначеного керівника Одеського обласного відділу ДПУ Хому Леонюка з весни 1920 р., коли той відповідав у Катеринославській губ. ЧК за боротьбу з отаманом Малашком⁸.

---

¹ ГДА СБУ (м. Київ). Ф. 13. Спр. 408. Т. 4. Арк. 84.

² Архів УСБУ в Одеській області. Спр. 9911-п. Т. 1. Арк. 150.

³ Там само. Арк. 149.

⁴ Біографічний нарис про Х. Я. Леонюка див: Золотарьов В. А. Один із головних організаторів голодомору (Невідомі сторінки біографії генерал-майора Х. Я. Леонюка) / Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2017. С. 142–149.

⁵ Біографічний нарис про Я. З. Камінського див.: Золотарьов В. Заручник системи Я. Камінський // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1998. № 1/2. С. 286–304.

⁶ Біографічний нарис про Г. А. Ключганта-Гришина див.: Золотарьов В. Жертва «беріївської відлиги»: сторінки біографії капітана державної безпеки Григорія Аркадійовича Ключганта-Гришина // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2014. № 2. С. 407–442.

⁷ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 1. Арк. 13зв.

⁸ Коваль р. Багряні жнива Української революції... С. 160.

Рішення про створення політвідділів МТС було прийняте на VIII об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б), який проходив у Москві 7–12 січня 1933 р. Політвідділи МТС були наділені повноваженнями політичних, господарських органів, а у начальника політвідділу було два заступники – з партійно-масової роботи та з ОДПУ. В спеціальній директиві ДПУ УСРР і політичного сектору МТС Наркомзему УСРР від 17 червня 1933 р. роз'яснювалося, що заступники начальника політвідділу ОДПУ, «маючи головне завдання – агентурне виявлення та своєчасну ліквідацію контрреволюційного активу й антирадянських елементів у МТС і колгоспах, які вони обслуговують, проводять свою роботу в тісному контакті з начальником політвідділу, якому вони цілковито підлягають». У той же час підкреслювалося, що заступники по ДПУ зберігають повну самостійність в оперативній роботі, про результати якої вони повинні в усній формі інформувати начальників політвідділів. Останнім наказувалося враховувати специфіку чекістської роботи¹.

Для заступників начальників політвідділу МТС по ОГПУ влаштовувалися спеціальні курси підвищення кваліфікації, або, як тоді говорили, – «перепідготовки». У грудні 1933 р. – січні 1934 р. такі курси при Одеському обласному відділі ДПУ проходив і Удодов-Орлов. Під час навчання виявив себе посидючим, уважним, дисциплінованим і витриманим курсантом. Ось тільки знаннями не вражав, отримавши випускні оцінки з курсів: чекістський цикл – добре; соціалістична реконструкція та партійно-масова робота – цілком задовільно; механізація сільського господарства – задовільно; агротехніка – цілком задовільно; тваринництво – цілком задовільно, військова справа – задовільно. «В цілому курс закінчив з оцінкою “цілком задовільно”»².

На цій посаді, судячи зі службової атестації за листопад 1934 року, Удодов-Орлов «викрив 2 куркульських контрреволюційних угруповання, а також провів ряд слідчих справ... Масовою мережею в основному охоплені провідні колгоспи на 50%, наявна мережа працює задовільно. Агентури взагалі не має... Якість інформації не зовсім задовільна у зв'язку зі слабкою проробкою агентурних матеріалів»³.

Через рік, за погодженням ЦК КП(б)У, він опиняється в кріслі начальника політвідділу МТС у селищі Мала Виска (нині у складі Кіровоградської області). 2 лютого 1935 року Удодова-Орлова Одеським обкомом КП(б)У було затверджено директором Очаківської машинно-тракторної станції, однак очолювати державне підприємство, що забезпечувало колгоспи сільськогосподарською технікою, йому судилося недовго.

---

¹ Зеленин И. Е. Политотделы МТС – продолжение политики «чрезвычайщины» (1933–1934 гг.) // Отечественная история. 1992 № 6. Режим доступа: // <http://annales.info/rus/small/politmts.htm>.

² Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 2. Арк. не пронумерований.

³ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 67909. Арк. 16.

Вже за 20 днів партійне керівництво Одеської області (за клопотанням начальника Одеського обласного відділу НКВС Хоми Леонюка) затвердило Удодова-Орлова начальником райвідділу НКВС Аджамського району. У березні 1936 року йому було присвоєно звання лейтенанта державної безпеки.

Упродовж 1935 р. і по лютий 1938 р. лейтенант державної безпеки Удодов-Орлов порушив 35 кримінальних справ проти колгоспників, які в минулому були «активними біло-петлюрівцями та махновцями» і розкрив контрреволюційну групу релігійного спрямування у селі Клинці Аджамського району на чолі зі священником Симковим. Із розростанням масових репресивних акцій у 1937–1938 роках за наказом Удодова-Орлова було заарештовано Меркурія Гребенчука, Купріяна Самикова, Леонтіна Студнікова, Макара Чумака, звинувачених в антирадянській агітації; священника Петра Василякія; Андрія Довгаленка як учасника повстання Н. Григор'єва; Семена Назаренка за зв'язок з німецькими каральними органами в 1918 році¹.

Специфіку ведення досудового слідства Федором Удодовим-Орловим описала колишній другий секретар Аджамського райкому КП(б)У Хая Бенціонівна Фішер (1903–?), яка опинилася за ґратами наприкінці серпня 1937 року за нібито шпигунську діяльність на користь Румунії: «...на першому допиті Орлов заповнив на мене анкету з усіма соціодемографічними даними і, не висунувши мені ніякого звинувачення, відправив мене в камеру, де я без допитів знаходилася більше двох місяців. Викликавши мене через два з лишнім місяці на другий допит, Орлов почав мене залякувати і погрожував розстріляти, вимагаючи, щоб я підписала складений ним протокол... У процесі мого допиту на столі у Орлова лежав револьвер, яким він мені під час допиту погрожував... У ході слідства Орлов до мене фізичних методів впливу не застосовував, крім погроз, залякування, а також ображаючи нецензурними словами»².

Діяльність Удодова-Орлова на початковій стадії «Великого терору» начальником міжрайонної групи лейтенантом державної безпеки М. Г. Шевченком (у 1937–1938 рр. – начальник Кіровського міськвідділу НКВС) була охарактеризована вкрай стримано. В атестації за період з 1 липня 1937 р. по 1 січня 1938 р. начальника Аджамського райвідділу НКВС Удодова-Орлова зокрема зазначалося: «За час операції Районним відділом заведено ряд заслужовуючих на увагу справ, що викривають к.-р. підпілля по с.-р., церковниках та сектантах. Поряд з цим заарештовано і засуджено ряд осіб по польській та румунській лініях, які зізналися в проведенні шпигунської діяльності, у зв'язках з консульствами. Особисто т. ОРЛОВИМ заведені такі справи: 1) дві групові справи на церковників у кількості 9 осіб, з яких 4 засуджені по 1-й категорії; 2) повстанська справа на 3 особи – проходили три брати УСНАКИ, засуджені по 1-й категорії; 3) групова справа на 5 осіб сектантів, які проводили активну к.-р. діяльність, засуджені по

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 67909. Арк. 254.

² Там само. Арк. 294зв.–304.

1-й категорії; 4) чотири справи по польській та румунській лініях, представлені для розгляду в особовому порядку, згідно з наказом НКВС СРСР № 00485. Всього райвідділом проведено справ на 160 осіб, з яких по 1-й категорії засуджено до 50 осіб. Тов. ОРЛОВ може працювати непогано, однак плановості в роботі немає, працює ривками, під тиском, не зовсім дисциплінований»¹. При проведенні операції в 1937 році поряд з досягненнями в оперативно-слідчій роботі... працював під тиском»². Проте таке формулювання не завадило Ф. Удодову-Орлову з нагоди XX річниці ВЧК-ДПУ-НКВС отримати цінний подарунок – фотоапарат ФЕД від наркома внутрішніх справ УРСР комісара державної безпеки 2-го рангу І. М. Леплевського³.

1 лютого 1938 року Ф. Удодова-Орлова перевели до обласного управління НКВС по Миколаївській області на посаду коменданта, де він не тільки керував підготовкою до страти, але і власноручно розстрілював засуджених на смерть. Про це безпосередньо свідчив на допиті у 1939 р. Ф. А. Крюковський⁴. На питання слідчого: «Хто приводив вироки у виконання?» – він відповів: «В основному виконували вироки я, Крюковський, по Херсону – комендант міського відділу Павленко, по Кіровограду (в 1934–1939 рр. – Кірово. – *Авт.*) – комендант міського відділу Пугач, по Миколаєву виконував вироки й Орлов – колишній комендант УНКВС»⁵. До речі, на сленгу Удодова-Орлова вираз «буде тобі 7,5 копійок» означав розстріл⁶.

Перебуваючи на посаді коменданта, Удодов-Орлов не лише переймався процедурою виконання смертних вироків, а й опікувався побутом арештованих. Після його доповідей начальнику УНКВС по Миколаївській області Й. Б. Фішеру за допомогою талонів було покращене харчування арештованих, яке у лютому-березні через зловживання працівників кухні та вахтерів було дуже поганим⁷, а самих в'язнів припинили поміщати в окремі тісні кабінки⁸.

Поки комендант розбирався з недоліками в роботі УНКВС, відділ кадрів «розбирався» з його «дочекістським минулим»: запити були відправлені до: Центрального військово-історичного архіву з приводу служби Удодова у царській армії; Макіївського міського відділу НКВС Донецької області про наявність компрометуючих матеріалів під час його роботи на шахті у 1910–1914 рр.; Артемівсь-

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 2. Арк. 39.

² Там само. Спр. 67909. Арк. 266.

³ Там само. Спр. 3385. Т. 2. Арк. 1.

⁴ Крюковський Федір Адамович (1906–?). Народився у селі Рижки Київської губернії. Українець. Освіта – 7 класів. Член ВКП(б) з 1931 р. Був батраком, у 1921–1928 рр. – член комуні. У 1928–1929 рр. служив у РСЧА. З 1931 р. працював у Миколаївському міському відділі ДПУ. З осені 1937 р. – комендант УНКВС по Миколаївській області. 14 серпня 1938 р. нагороджений знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV).

⁵ Архів УСБУ в Миколаївській області. Спр. 13025. Т. 5. Арк. 259.

⁶ Там само. Спр. 67909. Арк. 147зв.

⁷ Там само. Арк. 145.

⁸ Там само. Арк. 145зв.

кого міського відділу НКВС про деталі перебування в гетьманській буцегарні у 1918 р.¹ До того ж пильні миколаївські кадровики виявили низку розбіжностей в автобіографічних свідченнях Федора Павловича, які стосувалися його перебування в Революційній повстанській армії Нестора Махна, і повідомили про це в Київ. 21 березня 1938 року з санкції наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського Федора Павловича Удодова-Орлова було заарештовано в будівлі облуправління НКВС за те, що «в роки громадянської війни служив у банді Махна на командних посадах і є учасником махновської повстанської організації»². Згодом йому буде інкриміновано «систематичні пияцтва з підлеглим йому апаратом, внаслідок чого була здійснена розтрата державних коштів (3900 крб.)»³.

Оперуповноважений 3-го (контррозвідального) відділу УДБ Миколаївського обласного відділу НКВС Василь Коренів усілякими способами прагнув домогтися від Удодова-Орлова «щиросердних» зізнань та детального опису про власну участь у махновському русі. За свідченнями Удодова-Орлова, викладеними ним у скарзі Генеральному Прокурору СРСР 13 березня 1940 року, «Коренів з 13 квітня по 18 квітня 1938 року організував конвеєрний допит... для чого посадив мене без права рухатися, відпочивати та спати на стілець у своєму кабінеті, при наявності спеціального вартового-вахтера Миколаївського обласного УНКВС гр. Квітковського із вказівкою останньому не давати мені спати та рухатися у приміщенні, у такому стані Коренів мене протримав шість діб. Позбувшись людського мислення, я був змушений підписати усі завчасно заготовлені протоколи допитів Кореневим»⁴.

Тим часом Миколаївський міськком КП(б)У своїм рішенням від 13 травня 1938 року виключив опального Удодова-Орлова з лав ВКП(б) як «ворога народу, репресованого органами НКВС»⁵.

7 серпня 1938 року виїзна сесія Військового трибуналу Прикордонних та Внутрішніх військ НКВС УРСР у місті Миколаєві в приміщенні УНКВС у закритому режимі розглянула справу Удодова-Орлова і визнала «винним у тому, що, бажаючи поступити на роботу до органів держбезпеки, приховав свої автобіографічні дані про перебування в бандах Махна... Працюючи начальником Аджамського районного відділу НКВС, систематично пиячив із підлеглими, а протягом 1937–1938 рр. допустив розтрату співробітниками відділу Сахновським та Ігнатом Пилявським грошей на суму 3900 карбованців, чим дискредитував себе в очах підлеглих... У той же період сфальсифікував свідчення свідків у справі громадянки Фішер. Будучи заарештованим і знаходячись у камері разом з іншими в'язнями у червні 1938 р., розповідав про роботу НКВС відомості, які не підлягали оголо-

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 3385. Т. 3. Арк. 3–14.

² Там само. Арк. 1.

³ Там само. Арк. 12, 270.

⁴ Там само. Арк. 242зв.

⁵ Там само. Арк. 202.

шенню» (Удодов-Орлов роз'ясняв сусідам по камері, які судові органи можуть їх судити)¹.

Військовий трибунал засудив Удодова-Орлова на підставі ст. 54-10 ч. 1, 101, 180 ч. II та 206-17 п. «а» КК УРСР до 7 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах та позбавив звання «лейтенант державної безпеки». Після прибуття у серпні 1938 року до виправно-трудового табору № 4 поблизу селища Перебори (Волгобуд) Удодов-Орлов звернувся до Верховного Суду СРСР з оскарженням вироку. У січні 1939 року Військова колегія Верховного Суду СРСР у порядку касаційної скарги термін покарання для Удодова-Орлова скоротила до 4 років позбавлення волі та виключила з низки обвинувачень статтю 54-10 КК УРСР.

У розпал німецько-радянської війни Удодов-Орлов у серпні 1941 р. опинився на волі та вирушив на Донбас, де колись промайнуло його дитинство та юність. Влаштувався на роботу в шахту № 10 «Чекіст» Петровського рудника, в якій працював до моменту окупації міста Сталіно (нині – Донецьк) військами вермахту. 18 жовтня 1941 року Удодов-Орлов добровільно пішов на фронт. Незважаючи на отримане важке поранення, в ході якого частково втратив зір, Удодов пробув у лавах Радянської Армії до 1946 року. Повернувшись до Сталіно, в часи хрущовської відлиги став домагатися поновлення в лавах компартії України та реабілітації у кримінальній справі 1938 року. Військовий прокурор відділу Головної військової прокуратури майор юстиції Дікарьов, розглянувши матеріали архівно-слідчої справи, у березні 1959 року скаргу Удодова-Орлова про реабілітацію залишив без задоволення². Причетність до масових політичних репресій у часи «Великого терору» стала підставою для відмови і в часи горбачовської відлиги.

Помер Федір Павлович 1972 року в Слов'янську Донецької області у будинку для людей похилого віку³.

---

¹ Архів УСБУ в Миколаївській області. Ф. 3. Спр. 67909. Арк. 153–157.

² Там само. Арк. 306.

³ Там само. Спр. 3385. Т. 4. Арк. 2.